

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 1 (96)

Нұр-Сұлтан
2022

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффа Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Жизнь музея

Акжасарова А.К., Жумагулова К.Б.,
Ибраева Г.О. Легенда казахской сцены..... 4

Археология

Кунитаке Садакатсу, Таймагамбетов Ж.К.
Микропластинчатая индустрия раннего
верхнего палеолита на юге Казахстана:
подробный анализ кареноидных нуклеусов для
пластинок из стоянки Бүйрекбастау-бұлақ-1 в
горах Каратау 10
Абильмаликов К.К., Курманиязов Ы.С.,
Назаров А.Ж. Утюжок в Ботайской
археологической культуре 35

Этнография

Төлегенұлы Б. Орхон-Енисей жазбаларындағы
«елші» және «йалабач» атаулары хақында 42
Артықбаев Ж.О. XIX ғасырдағы қазақ
қоғамының этноәлеуметтік құрылымы мен
ерекшеліктері 48

Бейнелеу өнері

Ақсақалова Ж.А. Соцреалистік сипаттағы
Қазақстан кескіндемесіндегі еркіндік тақырыбы
..... 60

Тарих

Нұрахметұлы И. Ғұн империясы – қазақ
мемлекеттілігінің бастауы 68

Тарих. Тұлға. Тағылым

Алпысбес М. Абай және оның заманы мен
тарихи көзқарастары 74
Оспан С.К. Шолақ туралы шындық 86
Оспан С.К. Тұмайды енді қайтып Иманжүсіп
..... 102

Филология

Жақан Ә.Қ. Әлемдік шығармалардағы
Шыңғыс хан бейнесі 112
Айтұғанова С.Ш. Детальдың көркем туынды
құрылымындағы орны 121

Музей ісі

Құрманиязов И.С., Жасекенов М.Қ.,
Тілеуқабыл Ж.Ж. Арал және Қазалы аудандық
тарихи-өлкетану музейлерінің құрылу
тарихынан 131
Көзейбаев С.Ә., Сайлау А. Тарихи мұраны
ұлықтаған жоба 143

CONTENTS

Museum life

Akzhassarova A. K., Zhumagulova K. B.,
Ibraeva G. O. Legend of the kazakh stage 4

Archeology

Kunitake Sadakatsu, Taimagambetov Zh.K.
Microplate industry of the early upper paleolithic
in the south of Kazakhstan: detailed analysis of
karenoid nuclei for plates from the Buirekbastau-
bulak-1 man site in the Karatau mountains 10
Abilmalikov K.G., Kurmaniyazov Y.S.,
Nazarov A. Zh. Flat iron in the Botai archaeological
culture 35

Ethnography

Tolegenuly B. About the names «Elshi» and
«Yalabach» in the Orkhon-Enisei records 42
Artykbayev Zh.O. Ethnosocial structure and
features of kazakh society in the nineteenth
century 48

Fine arts

Aksakalova Zh.A. The theme of freedom in
painting of Kazakhstan of social realistic character
..... 60

History

Nurahmetuly I. The hun empire – the beginning of
the kazakh Statehood 68

History. Personality. Learning

Alpysbes M. Abay and its time and historical views
..... 74
Ospan S.K. The truth about Baluan Sholak 86
Ospan S.K. Life and creativity of Imanjusus
..... 102

Philology

Gakan A.K. The image of Genghis khan in the
world works 112
Aituganova S.Sh. The place of the details in the
structure of the artwork 121

Museum business

Kurmaniyazov Y. S., Zhasekenov M.K.,
Tleukabyl Zh. Zh. From the history of the creation
of the Aral and Kazalinsky regional museums of
history and local lore 131
Kozeibaev S.A., Sailau A. A project that glorifies
the historical heritage 143

Құрманязов И.С.¹, Жасекенов М.Қ.², Тілеуқабыл Ж. Ж.³

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
«Археология және этнография» ғылыми-зерттеу орталығы

Қызылорда қ., Қазақстан

e-mail: egypt.993@mail.ru

²Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі

Арал қ., Қызылорда облысы, Қазақстан

³Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейі

Әйтеке би кенті, Қызылорда облысы, Қазақстан

АРАЛ ЖӘНЕ ҚАЗАЛЫ АУДАНДЫҚ ТАРИХИ-ӨЛКЕТАНУ МУЗЕЙЛЕРІНІҢ ҚҰРЫЛУ ТАРИХЫНАН

Мақалада Қазақстан аумағындағы тарихи-өлкетану музейінің қалыптасу тарихы, Қызылорда облысы Арал және Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейлерінің қысқаша құрылу тарихы мен орналасуы және қорында сақталған неолит-қола-ерте темір дәуірі кезеңінің заттай деректері жайлы қысқаша ақпарат беріледі. Музейлердің құрылған кезінен бастап қазіргі уақытқа дейін Арал маңы аумағында көптеген археологиялық барлау экспедициялары жұмыс жасап, көптеген ескерткіштер ашылып, тізімге алынған. Сонымен қатар, қызықты деректерді кездейсоқ табылған материалдардан да байқаймыз. Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі жанындағы «Балықшылар музейінің» теңіз тарихына қатысты жаңартылған залдарында теңізді зерттеген ғалымдар, олардың еңбектері берілген. Арал маңы Жалғыз-ағым және Тоқабай елді мекендерінен кездейсоқ табылған қыш ыдыстар мен қола қазан жайлы құнды деректер аналогиясы қарастырылатын болады. Музей қорында жинақталған қола және ерте темір дәуірі материалдары бойынша Арал теңізі жағалауындағы ежелгі халықтардың қоныстану тарихы жайында деректер алуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Арал маңы, өлкетану, музей, археология, этнография.

Кіріспе

Музей – қоғамдық «есте сақтау жүйесі» институттары ретінде әлеуметтік-мәдени мекемелер арасында ерекше орын алып отыр. Тұлғаның дамуына әсер ететін ерекше білім беру мүмкіндіктері және өзін-өзі дамыту, патриотизмді және ұлттық сана-сезім мен тәрбие, құндылық-эмоциялық қарым-

қатынас, тарихи-мәдени мұраны дәріптейтін мекеме.

Музей – жалпы адамзат баласының өмірінде заттық және рухани мәдениетті танытуда, зерттеу мен насихаттауда үлкен маңызы бар мекеме. Оның ішіндегі ұлттық, мәдени, азаматтық, әскери, еңбек жетістіктерін, әдет-ғұрып, салт-дәстүрдің ерекшеліктерін оқып үйренуге көмегі үлкен.

Музей алғашқыда аса бағалы бұйымдар мен заттар және мәдени жәдігерлерді сақтайтын қазыналық қор ретінде қалыптасқан. Даму барысында әдістемелік қызметі жетілген функционалдық институттарға дейін дамып жетілді (Шмит, 1929: 25-28).

Музей адамзаттың жеткен жетістіктерін және табиғат қоршаған ортаның әр кезең жайлы құнды материалдық деректерді әрдайым көрсетіп отырады. Жас ұрпақтың қалыптасуында бала-бақша, мектеп қабырғасында тұлғаның қалыптасуында бала жергілікті өзі тұрып жатқан өлкенің тарихын, археологиясын, салт-дәстүрлерін, этнографиясын түсіну үшін бірден бір ақпарат бере алатын мекеме музей болып есептеледі.

Тарихи-өлкетану музейінің қалыптасу тарихы

Қазақ жерлері Ресей империясының қол астына кіргеннен кейін аймақтарда бірнеше археологиялық әскери экспедициялар келіп жұмыс жасап, пайдалы қазбалар және археологиялық ескерткіштер, құнды деректерді жинақтап, оларды әкетіп отырды. Осы жиналған жәдігерлер Ресей империясының ірі қалалары орталықтарында көрме залдарына қойылып, қорларына өтіп кетті. Қазан төңкерісінен кейін кеңес үкіметі билікке келген соң музейлерге қатысты бірқатар деректер, заң жинамалары жарық көріп, бірнеше жерде шағын музейлер ашыла бастады (Қазақстан Республикасы мемлекеттік орталық музейі, 2009). Музейді ашудағы ол кездегі кеңестік биліктің жалпы мақсаты халықты патриотизмге, отансүйгіштікке тәрбиелеу болды. Осымен қатар өлкетану қозғалысы өз жұмысын бастады, бұған түрткі болған аймақтық әкімшілік басқару барысында өлкетанулық музейлер қалыптасты. Кеңес үкіметінің алғашқы жылдары өлкетану музейлері өлке тарихы, табиғаты және сауатсыздық жою барысында жүргізілген күрестердің алғашқы қатарында болды. Осыған байланысты тарихи-өлкетану музейі термині 1924 жылы II Бүкілодақтық өлкетанушылардың конференциясы кезінде қабылданып қолданысқа енгізілді (Шмит, 1929; Cameron, 1968: 34-37).

Музейлердің қалыптасуында саясаттың коммунистік идеологиясының ықпалы да бар болды, тарихи-өлкетану музейі жұмысы ішкі

саясатпен бірге қатар жұмыс жасады. Бүкіл КСРО аумағында өлкетану музейлері 1930 жылдары өз жұмыстарын бірте-бірте тоқтатап, облыс орталықтарындағы музейлер ғана жұмыс жасады. Ұлы Отан соғысы басталысымен музейлер уақытша жабылды, 1950 жылдары елдегі саяси ахуалдың өзгеруімен қатар бірқатар өлкетану музейлері жұмыс жасай бастады. Бұл уақыттағы өлкетану музейінің мақсаты өлкенің табиғаты, тарихы, көбінесе социалистік құрылыстың тарихы, тыңайған жерлерді игеруге байланысты ашыла бастады (Ревякин, Розен, 198).

1980 жылдары КСРО-дағы саяси-қоғамдық құрылыс, сананың өзгеруіне байланысты бірқатар өлкетану музейлері қайта ашылып, жұмыс жасай бастады. Ел тарихы, мәдениетіне байланысты қорда сақталған құнды жәдігерлерді экспозицияға қойылып, тарихи-өлкетану музейлері қайта жандана бастады (Основы музееведения, 2005).

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін еліміздің тарихи-өлкетану музейлері үлкен облыс орталықтарына біріктіріліп, филиалы ретінде қалыптасып жұмыс жасап келеді. Музей саласында мықты мамандар даярланып, көптеген археологиялық ескерткіштер, музей қорықтары ашылып, музей ісі дамып келеді (Мұхажанова, 2011: 121).

Қазіргі таңдағы дамыған замандағы музейлердің дамуы тарихи-өлкетану музейі филиалдарының жұмысы күшейе түсіп, негізгі қызметтері бекітілді.

Солардың ішіндегі тарихи-өлкетану музейінің бірінші қызметі – құжаттама, аймақтың тарихына қатысты құнды құжаттарды сақтау. Құжаттар ішіндегі экономикалық, мәдени және тарихи құжаттарды сақтау.

Екінші қызметі – ғылыми-зерттеу орталығы. Музей қызметкерлері қорда жиналған жәдігерлерге теориялық зерттеулер жүргізу; археологиялық қазба жұмыстарын жүргізуге тарихи-өлкетану музейі бастамашы болып экспедициялар жасақтауы керек.

Үшінші қызметі – тарихи-өлкетану музейі орналасқан жеріне қарап аймақтың мәдени жарқын бейнесі, яғни, келген туристерге анықтама ретінде қызмет атқарады.

Төртінші қызметі – мектеп оқушыларына тәлім-тәрбие беретін орталық. Аймақтан шыққан көрнекті ғалымдардың еңбектерін, ерліктерін өскелең ұрпаққа сіңіреді.

Атақты археолог, өнертанушы, музейтанушы Ф.И. Шмит өз еңбектерінде тарихи-өлкетану музейінің қызметі жайлы пікірінде әрдайым тарихи процестермен бірге қоғамның назарында болады деп тұжырымдаған. Сондықтан тарихи-өлкетану музейі тек өлкенің тарихы емес, өлке жайлы ақпараттар кешені мәліметтер базасы және жан-жақты білікті мамандармен қамтылуы керек (Шмит, 1929).

Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі

Қазақстан аумағында шағын немесе үлкен қорық-музейлер қызметі жақсы қалыптасып, қарқынды даму үстінде. Солардың бірегейі, көнесі Қызылорда облысы аумағында орын тепкен Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі болып есептеледі.

Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі 1930 жылы шағын бөлме ретінде ашылып, 1947 жылы белгісіз себептермен жабылып, қорындағы экспонаттары Қызылорда облыстық тарихи-өлкетану музейіне тапсырылған болатын.

Музейдің қайта ашылу тарихы сонау 1970 жылдан бастау алып отыр, көптеген өлке тарихына қатысты құнды заттар бірте-бірте қайта жиналып, көп жылғы еңбектің нәтижесінде аудандық тарихи-өлкетану музейі 1988 жылы маусым айының 21 күні ашылды. Кейін Қазақ ССР Министрлер Кеңесінің 1988 жылғы 5 тамыздағы қаулысымен дербес мемлекеттік музей болып бекітілді.

2019 жылдың ақпан айынан бастап, облыс әкімінің 2018 жылғы 28 желтоқсандағы «Қызылорда облыстық тарихи-өлкетану музейі» мекемесінің «Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі» филиалы болып қайта құрылды (Сур. 1-2).

Қазіргі таңда Арал қаласының орталығында орналасқан музейде көп жылғы ізденістің нәтижесінде алғашқы жылдары 3000 (үш мыңға) жуық жәдігерлер жиналса, кейіннен жыл сайын 200-300-дей жәдігерлер қорға жиналған. Арал теңізінің кешегісі мен бүгіні жайында, табиғаты, жан-жануарлар дүниесі, тасқа айналып кеткен балықтардың түрлері көрмеге қойылды. Әсіресе, ерекше көңіл бөлінген «Арал тағдыры – адам тағдыры» мәселесіне қатысты Арал теңізінің бірнеше карталары қойылған.

Сур. 1. Арал аудандық тарихи-өлкетану музейінің филиалы

Fig. 1. Branch of the Aral Regional Museum of local lore

Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі бірнеше көрме залдардан тұрады, солардың ішіндегі ауданның тарихына қатысты: археология және этнография, өлке тарихы, мәдениет және өнер залы, галерея залы, тәуелсіздік залдарымен қамтылған.

Археология және этнография залының тас дәуіріне арналған сөресінде аймақта археологиялық-геологиялық барлау жұмыстары барысында ашылған кейінгі тас ғасырының Орталық Азияның Әмудария және Сырдария өзендерін жайлаған Кельтиманар мәдениетінің ескерткіштері, Сексеуіл және Жалғыз-ағым қоныстарынан алынған тас құралдар және қыш ыдыстары қойылған. Сексеуіл қонысы туралы А.Л. Яншиннің, А.А. Формозов, С.П. Толстов, М.А. Итина, А.В. Виноградов, т.б. ғалымдардың еңбектерінде кездестіруге болады (Формозов, 1949: 49-58; Яншин, 1953; Виноградов, 1959, 75-85;).

Қыш ыдыстар – археологиялық зерттеуде маңызды ақпарат беретін материалдың бірі. Ескерткіштің мәдени байланыстары, кезеңделу ерекшеліктері секілді бағыттарда маңызды тұжырымдар жасауға негіз бола алады. Арал өңірінің қола дәуірі ескерткішінен табылған қыш ыдыстарды талдау, оларды қола дәуірі тайпаларының өнері дүниетанымымен байланыстыру отандық археологиядағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Жалғыз-ағым қонысынан табылған артефактілер мен қыш ыдыстар кешені музей қызметкерлері және Қорқыт Ата Қызылорда университетінің «Археология және этнография» ғылыми орталығы археолог ғалымдарымен жұмыс жасалып, ғылыми есептер мен мақалалар жазылуда.

Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі қорында сақталған қыш ыдыстар сынықтары коллекциясы Қазақстандағы қола дәуірінің коллекцияларымен бірге ғылыми каталогтау, археология, тарих, антропология, этнология, гуманитарлық ғылымдар саласындағы зерттеулердің дереккөздерін толықтырып, тың ізденістерге негіз болуға септігін тигізетін материалдар ретінде Қазақстан аймағынан табылған басқа қола дәуір ескерткіштерімен бірге халықтың рухани игілігіне айналса дейміз.

Қызықты жәдігерлер қатарында Археология және этнография залының ең жарқын жәдігерлер арасында қоладан құйылған ғұн-сармат тайпаларының қола қазаны, бұл жәдігерді Арал ауданы, Тоқабай елді мекенінен 1992 жылы Әбжами Түлкібаев деген тракторшы өткізген.

Бір қызығы, бұндай қазандардың бұл аймақтан табылуы өте сирек. Арал маңы ғұн-сармат тайпаларының бір бөлігі көші-қон жолы немесе керуен жолдарының бойынан табылып отыр (Сур. 3). Жалпы бұндай қазандар Қызылорда облысы Қармақшы ауданы, Сырдарияның төменгі ағысы Жетіасар шатқалында ерте ортағасырлар кезеңімен мерзімделетін Жетіасар мәдениетінің ескерткіштерінен табылып отыр. 1946-1991 жылдары бұл ескерткіштерде Хорезм археологиялық-этнографиялық экспедициясы тарапынан кешенді қазба жұмыстары жүргізілген болатын. Қазба жұмыстары кезінде Жетіасар мәдениетінің ең үлкені Алтын асар қалашығының жоғарғы мәдени қабатынан және обаларынан табылып отыр (Толстов, 1962; Левина, 1996: 15-20; Ил 23, Рис.65).

Бұл қола қазандардың қызметі жайлы, жасалу технологиясы ғұн-сармат тайпаларының қай тобына тиесі екендігі жайында көптеген ғылыми еңбектер бар. Солардың ішіндегі Н.А. Боковенко және И.П. Засецкаяның «Происхождение котлов гуннского типа Восточной Европы в свете проблемы хунно-гуннских связи» ғылыми мақаласында ғылыми талдаулар жүргізген (Боковенко, Засецкая, 1993: 73-88).

Бұл қола қазан жайлы дерек 2002-2005 және 2008-2010 жылдары Арал теңізінің кепкен табанында Ресей Ғылым Академиясы Сібір бөлімшесі В.С. Соболев атындағы геология және минерология институтының ғылыми қызметкерлері және шетел ғалымдары геоморфологиялық және геоархеологиялық зерттеулер ұйымдастырып, Арал теңізінің өмір сүру жасын анықтау үшін кешенді зерттеу жұмыстарының ғылыми мақалаларында берілген (Nikolaus Boroffka and other authors 2005: 721-734; Кривоногов, 2012: 46-53).

*Сур. 2. Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі.
Археология және этнография залы*

*Fig. 2. Aral Regional Museum of local lore. Hall of
Archaeology and Ethnography*

*Сур. 3. Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі.
Археология және этнография залындағы ғұн-сармат дәуірінің қола қазаны*

*Fig. 3. Aral Regional Museum of local lore.
Hall of Archaeology and Ethnography. Bronze
cauldron of the Hun-Sarmatian era*

Балықшылар музейі

Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі жанындағы соған қарасты «Балықшылар музейі» жұмыс жасайды. Арал теңізінен су кеткенімен, халқының жадынан әлі де болса мәдениет пен балықшылардың салт-дәстүрлері кетпеген (Сур. 4).

Арал теңізі бойындағы халықтың да мол мұралары ұрпақтан ұрпаққа жалғасып, зерделеніп келеді. Балық шаруашылығының бастауы, аталарымыз тұтынған ау-құралдар, қайықтан бастап алып кемелерге дейінгі тарихи деректер «Балықшылар музейінде» сақталған. XIX ғасырда орыс көпесінің үйі болған ескі ғимаратты Қазан көтерілісінен кейін «Қызыл мүйіз» балықшылар орталығы жасаған, ал 2003 жылы Арал қаласының 100 жылдық мерейтойы қарсаңында бос қалған ғимаратты қала орталығына жылжытып әкеліп, музей үйін қайта қалыптастыру қолға алынды, мақсаты көненің көзіне баланған балықшылар тарихын республикалық маңызы бар ескерткіштер санатына қосып, ұрпаққа аманаттау болды.

2012 жылы Арал ауданы әкімінің шешімімен «Балықшылар музейі» үйі ресми ашылды, бастапқы кезеңде музей 117 экспонатпен халыққа қызмет көрсетсе, қазіргі таңда музей қорында 2000-нан аса құнды жәдігерлер сақталған. Негізгі қорға алынған экспонаттардың төлқұжаты, түгендеу картасы және халықаралық «Музеолог» бағдарламасына енгізілген.

Қазіргі таңда «Балықшылар музейі» заманауи дамыған қондырғылармен жасақталып, «Ашық аспан астындағы» музей, «Балықшылар» залы, «Кемелер» залы қалыптастырылды (Сур. 5-6).

Музей залдары Арал теңізінің әр кезеңдегі өмір сүру тарихына арналған. Арал теңізінің алғашқы пайда болуы зерттеушілердің тағылымдық тұжырымдамаларына негізделген. Б.з.д. V-IV ғасырлардағы сақ дәуіріндегі Сырдарияның төменгі ағысындағы егіншілік пен мал шаруашылығының қалыптасу кезеңі мен белгілі уақытты айғақтайтын көне жәдігерлер экспозициядан орын алған. Атап айтқанда, сақ тайпаларының қалалары болған Шірік-Рабат, Бәбіш-мола қалашықтарынан табылған құмыра жиынтықтары мен

Сур. 4. Арал ауданындағы
«Балықшылар музейі»

Fig. 4. Museum of fishermen
of the Aral region

*Сур. 5. Арал ауданындағы
«Балықшылар музейі».
Бұрын теңізде жүрген
кемелер аллеясы*

*Fig. 5. Aral District «Museum
of fishermen» alley of ships that
used to go to sea*

*Сур. 6. Арал ауданы «Балықшылар
музейінің» ішкі залдары*

*Fig. 6. Aral District «Museum of fishermen»
interior halls of the museum*

әшекей бұйымдар қойылған (Толстов, 1962; Құрманқұлов, Жетібаев, 2011: 314-320).

XIV ғасырмен мерзімделетін Арал теңізінің кепкен табанынан табылған Кердері қаласының тарихы Алтын Орда кезеңінің темір монеталары, қыш ыдыстары, алтын бұйымдары мен диірмен тастарының жинағы орын алып, тұтас дәуірдің тарихи мәліметтері берілген (Мәми, 2007).

XVIII ғасырдың алғашқы жартысында Арал теңізін зерттеген А.И. Бутаков, А.И. Тевкелев, Ф.Ф. Берг, Н.А. Северцов сынды белгілі тұлғалардың өмірдеректері мен тұтынған заттары экспозицияға қойылған.

Музей құндылығында Орынбор генерал-губернаторы В.А. Перовскийдің бұйрығымен салынған «Райым» бекінісі және сол кездерде зерттеу жұмысына пайдаланылған «Константин», «Николай» шхуналары туралы мәліметтермен қатар, Тарас Шевченконың экспедиция барысына арналған жинақтары мен қылқалам туындыларының көшірмелері орналасқан.

Арал теңізінен балық аулау кәсібі XIX ғасырда орыс көпестерінің алғаш келуімен байланысады. Көпестер жасатқан тақтай қайықтардан бастау алатын кезең бірте-бірте дамытылып, үлкен қайықтар мен желкенді кемелерге ұласты. Арал теңізіндегі қайықтан кемеге дейінгі дәуірді, сенсорлық теледидар

арқылы келушілер өзін қызықтырған кемелер туралы мәліметті осы жерден біле алады.

Арал теңізі тақырыбындағы деректі фильмдер көрсетілімін де бейнепроектор арқылы кең жолақты экраннан көруге болады. Бүгінгі ұрпақтың зейінін ашуға арналған фильмдер өткен дәуірді көз алдыңызға әкелері сөзсіз. Сонымен қатар, композицияда теңіз кемелерінің техникалық құрал-жабдықтары және балықшы қауымның тұрмыстық құрал-жабдықтары орын алған.

Қазақ балық өнеркәсібін өркендетуге атсалысқан кеңестік кезеңдегі белгілі тұлғалар, су шаруашылығы комитетінің төрағалары мен балық шаруашылығы министрлерімен қатар, балық шаруашылығы бойынша Арал ауданының Социалистік Еңбек Ерлерінің еңбек жолымен танысуға болады.

Кемелер залы Арал теңізін зерттеуге арналған Лев Берг кемесінің лабораториялық кеңсесінде орналасқан. Көрерменнің өзінің басқаруымен теңіз кемесінің заманауи жүзу процесі жүзеге асырылады. Теңіз кемесінің штурвалын қозғау арқылы кемеге бағыт беріп, өзін кеме жолаушысындай сезіндіреді және Арал флорасы мен фаунасы туралы мәліметтер келушілердің қызығушылығын арттырары кәміл, музейдің ашық аспанастында орналасқан кемелері алыстан теңіз «Гудоктарын» соққанын, «Рында» қоңырауының үні, Арал

Сур. 7. Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейі

Fig. 7. Kazaly District Museum of local lore

*Сур. 8. Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейі.
Этнография залы*

*Fig. 8. Kazaly District Museum of local lore.
Ethnography Hall*

аспанында қалықтап ұшқан шағала дауысын естуге болады.

Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейі

«Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейі» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорны болып 2014 жылғы тамыз айындағы Қазалы ауданы әкімдігінің № 282 қаулысымен құрылды. 2019 жылдың ақпан айынан бастап «Қызылорда облысының мәдениет, архивтер және құжаттама» басқармасының «Қызылорда облыстық тарихи-өлкетану музейі» коммуналдық мемлекеттік қазыналық кәсіпорнының «Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейі» филиалы болып жұмыс жасайды (Сур. 7-8).

2015 жылдың қаңтар айында «Қазалы аудандық Ғани Мұратбаев мемориалдық музейі» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорнынан 4015 құнды жәдігерлер музей қорына өткізіліп, 4540-қа жуық экспонат бар.

Тарихи өлкетану музейінің негізгі мақсаты – өлке тарихын, табиғатын,

экономикасын, археологиясын, архитектуралық ескерткіштерін, этнографиясын, тарихи деректер (ақын-жыраулар, ұсталар, т.б.), естеліктер мен ескерткіштерін іздестіру, тарихи маңызы бар құнды жәдігерлерді жинау, зерттеу оларды қорда сақтау.

Тарихи өлкетану музейінің міндеті – музей қорындағы экспонаттар мен фото, құжаттардан музей экспозициясын жасақтау, өлке тарихын, археологиясын, архитектуралық ескерткіштерін, этнографиясын халық назарына ұсыну, оларды насихаттау. Халықпен етене араласып жұмыс жасау, халық үшін қызмет ету. Музейдің бірнеше залдары бар, олар: этнография, тұлғалар, тәуелсіздік залдары.

Музей қорында Қазалы ауданы аумағында орналасқан Жанкент, Мыңтөбе шаһарларынан табылған қыш ыдыстар және құнды жәдігерлер бар (Тәжекеев, 2011: 74-79). Арал маңы, Қарақұм, Тапа ауылының маңы қола дәуірі қонысынан табылған қыш ыдыстар және тас құралдар кешені бар (Виноградов, 1973: 85-103; Тәжекеев, Оңғар, Шораев, 2013: 167-170; Тәжекеев, Құрманғазов, 2019: 178-190).

Қорытынды

Қызылорда облысы Арал және Қазалы ауданы аумағында орналасқан тарихи-өлкетану музейлерінің құрылу тарихы өте бай, құнды жәдігерлермен халық игіліне жұмыс жасап отыр. Қорындағы және экспозицияға қойылған заттар арқылы өлке тарихы тереңде жатқанын, Арал теңізін бойлай орын тепкен ежелгі тайпаларының тарихи-мәдени мұраларымен танысуға мүмкіндік бар. Осы музейлерден өлкенің табиғатын, тарихын, археологиясын, флорасы мен жануарлар дүниесі туралы толық ақпарат алуға болады. Тарихи-өлкетану музейінің Қазақстандағы қысқаша тарихына тоқталып, Арал, Қазалы аудандарындағы тарих-өлкетану музейінің қалыптасу тарихы кең көлемде қарастырылып, қазіргі таңдағы қызметі, қорларындағы құнды жәдігерлер туралы мәліметтер беріліп отыр.

Музей қорларын каталогтау, жаңадан ашылған ескерткіштерден алынған жәдігерлерді тіркеу және сипаттамасын жазу музей қызметкерлерімен жолға қойылған.

Қазіргі таңда Арал және Қазалы аудандарындағы тарихи-өлкетану музейлерінде келген қонақтарға немесе туристерге түсіндіруші ғылыми қызметкерлер көрме залындағы қойылған жәдігерлерді түсіндіре отырып, байланыс орната алады және музей экспозициясы жаңартылып, жаңа артефактілер қойылып отыр. Музейлердің келесі қадамы – жергілікті мектеп оқушыларымен тығыз байланыс орнату және ғылыми жоба таңдауға тақырыптарына көмектесу, толықтай ақпарат бере отырып, музей қызметкерлері педогогикалық қабілетін шыңдай түсуде. Ұсыныс ретінде музей қызметі және құнды жәдігерлер туралы мектеп сабақтарына немесе өлкетану пәніне қосып оқытса оқушыға өте қызықты болады деген ойдамыз. Арал және Қазалы аудандарының тарихи-өлкетану музейлері басқа да ғылыми мекемелермен тығыз байланыста, облыс аумағында археологиялық қазба жұмыстарын жүргізетін экспедицияларға ғылыми қызметкерлер кешенді қатысып, қазылып жатқан ескерткіштер жайлы толықтай ақпарат ала алады.

Әдебиеттер

1. Шмит Ф.И. Музейное дело. Вопросы экспозиции. – М.-Л., 1929. – 230 с.
2. Қазақстан Республикасы мемлекеттік орталық музейі. – Алматы: Өнер, 2009.
3. Cameron D. – The Museum as a Communication System and Implications for Museum Education //Curator. 1968. 11. P. 34–35.
4. Ревякин В. И., Розен А. Я. Историко-краеведческие музеи. – М.: Стройиздат, 1983. – 136 с.
5. Основы музееведения: учебное пособие/ отв.ред. Э.А. Шулепова. М.: Едиториал УРСС, 2005. – С.487.
6. Мұхажанова Т.Н. Әлем музейлерінің тарихы: оқу құралы- Алматы: Қазақ университеті, 2011. -156 бет.
7. Формозов А.А. Кельтеминарская культура в Западном Казахстане. КСИИМК. 1949. Вып. XXV. С. 49-58.
8. Яншин А.Л. Геология Северного Приаралья М. Московское Общество Испытателей Природы.1953. 736 С.
9. Виноградов А.В. Археологическая разведка в районе Аральска – Саксаульской в 1955

- г. // Труды ИИАЭ АН КазССР. 1959. Т. 7. С. 75-85.
10. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта., - М., 1962.
11. Левина Л.М. Этнокультурное история Восточного Приаралья. I тысячелетие до.н.э.–I тысячелетие н.э. – М.:Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1996. – 396 с.:ил.
12. Боковенко Н.А., Засецкая И.П. Происхождение котлов гуннского типа Восточной Европы в свете проблемы хунно-гуннских связи // Петербургский археологический вестник «Фарн». – С.Петербург, 1993. – С. 73-88.
13. Nikolaus Boroffka, Hedi Oberhänsli, Philippe Sorrel, Francois Demory, Christian Reinhardt,Bernd Wünnemann,Kamildzhan Alimov, Sergey Baratov,Kamildzhan Rakhimov,Nasbirgen Saparov,Timur Shirinov,Sergey K. Krivonogov,and Ursula Röhl«Archaeology and Climate: Settlement and Lake-Level Changes at the Aral Sea» Geoarchaeology: an international journal, Vol. 21, No. 7 August 18, 2005.P. 721–734.

14. Кривоногов С.К. Арал умер. Да здравствует Арал // журнал Природа №8, 2012. – С.46-53.

15. Мәми Т. Кейінгі орта ғасырдағы Арал өңірінің қалалары (XIII–XVIII ғғ.). Монография. – Қызылорда, 2007. – 252 б.

16. Құрманқұлов Ж., Жетібаев Ж. // Қазақстан Республикасы Қызылорда облысының тарихи-мәдени ескерткіштерінің жинағы. – Алматы, 2011. 314-325 б.

17. Тәжекеев Ә.Ә. Ортағасырлық Жанкент қала-жұрты маңындағы ескерткіштердің зерттелуі мен орналасуы // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. – 2011. – №2 (61). – 74-79 бб.

18. Виноградов А.В., Кузымина Е.Е., Смирин В.М. Новые первобытные памятники в Северо-Восточном Приаралье // Сборник проблемы археологии Урала Сибири. – М.: Наука, 1973. – С. 85-103.

19. Тәжекеев А.А., Онгар А., Шораев Б.К. Тапа – памятник эпохи бронзы Северо-восточного Приаралья // Труды филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана. – Астана, 2013. – Т. 2. – С. 167-170.

20. Тәжекеев А.А., Курманиязов И.С. Новые исследования древних памятников в Восточном Приаралье // Отан тарихы журналы №4,(88) 2019. – С.178-190.

References

1. SHmit F.I. Muzejnoe delo. Voprosy ekspozicii. – M.-L., 1929. – 230 s.

2. Қазақстан Республикасы мемлекеттік орталық музеі. – Алматы: Өнер, 2009.

3. Cameron D. —The Museum as a Communication System and Implications for Museum Education //Curator. 1968. 11. P. 34–35.

4. Revyakin V. I., Rozen A. YA. Istoriko-kraevedcheskie muzei. - M.: Strojizdat, 1983. – 136 s.

5. Osnovy muzevedeniya: uchebnoe posobie/ otv.red. E.A. Shulepova. M.: Editorial URSS, 2005. – S.487.

6. Mukhazhanova T.N. Alem muzejlerinin tarihi: oқu kuraly- Алматы: Қазақ universiteti,2011.-156 bet.

7. Formozov A. A. Kel'teminarskaya kul'tura v Zapadnom Kazahstane. KSIIMK. 1949. Vyp. HKHV. S. 49-58.

8. YAnshin A.L. Geologiya Severnogo Priaral'ya M. Moskovskoe Obshchestvo Ispytatelej Prirody.1953. 736 S.

9. Vinogradov A. V. Arheologicheskaya razvedka v rajone Aral'ska –Saksaul'skoj v 1955 g. // Trudy IIAE AN KazSSR. 1959. T. 7. S. 75-85.

10. Tolstov S.P. Po drevnim del'tam Oksa i YAKsarta., - M., 1962.

11. Levina L.M. Etnokul'turnoe istoriya Vostochnogo Priaral'ya. I tysyacheletie do.n.e.–I tysyacheletie n.e.–M.:Izdatel'skaya firma «Vostochnaya literatura» RAN, 1996.–396 s.:il.

12. Bokovenko N.A.,Zaseckaya I.P. Proiskhozhdenie kotlov gunnskogo tipa Vostochnoj Evropy v svete problemy hunno-gunnskih svyazi // Peterburgskij arheologicheskij vestnik «Farn» . S.Peterburg. 1993. S. 73-88.

13. Nikolaus Boroffka, Hedi Oberhänsli, Philippe Sorrel, Francois Demory, Christian Reinhardt,Bernd Wünnemann,Kamildzhan Alimov, Sergey Baratov,Kamildzhan Rakhimov,Nasbirgen Saparov,Timur Shirinov,Sergey K. Krivonogov,and Ursula Röhl«Archaeology and Climate: Settlement and Lake-Level Changes at the Aral Sea» Geoarchaeology: an international journal, Vol. 21, No. 7 August 18, 2005.P. 721–734.

14. Krivonogov S.K. Aral умер. Da zdravstvuet Aral // zhurnal Priroda №8,2012 S.46-53.

15. Mami T. Kejingi orta ғасырдағы Арал өңірінің қалалары (HIII–XVIII ғғ.). Monografiya. – Қызылорда, 2007. – 252 б.

16. Құрманқұлов З.Н.,Жетібаев З.Н. // Қазақстан Республикасы Қызылорда облысының тарихи-мәдени ескерткіштерінің жинағы. – Алматы, 2011. S.314-325.

17. Тәжекеев Ә.Ә. Ортағасырлық Жанкент қала-жұрты маңындағы ескерткіштердің зерттелуі мен орналасуы // Ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. – 2011. –№2 (61). - 74-79 бб.

18. Vinogradov A.V. Kuzymina E.E. Smirin V.M. Novye pervobytnye pamyatniki v Severo-Vostochnom Priaral'e //Sbornik problemy arheologii Urala Sibiri. – M.: Nauka, 1973. – S. 85-103.

19. Tazhekeev A.A., Ongar A., Shoraev B.K. Taпа – pamyatnik epohi bronzy Severo-vostochnogo Priaral'ya // Trudy filiala Instituta arheologii im. A.H. Margulana v g. Astana. Astana, 2013. T. 2. S. 167-170.

20. Tazhekeev A.A. Kurmaniyazov I.S. Novye issledovaniya drevnih pamyatnikov v Vostochnom Priaral'e // Otan tarihy zhurnaly №4,(88) 2019. S.178-190.

**Курманиязов И. С.¹, Жасекенов М.К.²,
Тилеукабыл Ж.Ж.³**

¹НИИЦ «Археология и этнография»
Кызылординского университета
им. Коркыт Ата
г. Кызылорда, Казахстан.
e-mail: egypet.993@mail.ru

²Аральский районный историко-
краеведческий музей
г. Аральск, Кызылординская область,
Казахстан.

³Казалинский районный историко-
краеведческий музей
пгт. Айтеке-би, Кызылординская область,
Казахстан

ИЗ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ АРАЛЬСКОГО И КАЗАЛИНСКОГО РАЙОННЫХ ИСТОРИКО- КРАЕВЕДЧЕСКИХ МУЗЕЕВ

В статье представлена краткая информация об истории становления музеев на территории Казахстана, в том числе история создания Аральского и Казалинского районных историко-краеведческих музеев Кызыл-Ординской области и артефактах разных исторических периодов, находящиеся в фондах музеев. С момента создания музеев и до настоящего времени на территории Приаралья функционировало множество археологических разведочных экспедиций, которые открыли и перечислили многочисленные памятники. Кроме того, интересные факты мы наблюдаем и в случайно найденных материалах. Обновленные экспозиции залов «Музея Рыболовства» при Аральском районном историко-краеведческом музее представлены работами ученых, исследовавших море. Будет рассмотрена аналогия ценных данных о керамических сосудах и бронзовых котлах, случайно обнаруженных в Приаралье в населенном пункте Жалгыз-агым и Токабай. По материалам эпохи бронзы и раннего железного века, собранным в фондах музея, можно получить данные об истории расселения древних народов на побережье Аральского моря.

Ключевые слова: Приаралье, краеведение, музей, археология, этнография.

**Kurmaniyazov Y. S.¹, Zhasekenov M.K.²,
Tleukabyl Zh. Zh.³**

¹Research Center "Archeology and Ethnography"
of the Kyzylorda State University named after
Korkyt Ata.
Kyzylorda, Kazakhstan.
e-mail: egypet.993@mail.ru

²Aral Regional Museum of History and Local
Lore
Aralsk city, Kyzylorda region, Kazakhstan.

³Kazalinsk Regional Museum of History and
Local Lore
Aiteke bi village of Kyzylorda region,
Kazakhstan

FROM THE HISTORY OF THE CREATION OF THE ARAL AND KAZALINSKY REGIONAL MUSEUMS OF HISTORY AND LOCAL LORE

The article provides brief information about the history of the formation of the local history museum on the territory of Kazakhstan, the history of the creation of the Aral and Kazalinsky regional historical and local history museums of the Kyzylorda region and artifacts stored in the funds of different periods from the Neolithic-Bronze-Early Iron Age. From the moment the museums were created to the present, many archaeological exploration expeditions have operated on the territory of the Aral Sea region, which have discovered and listed numerous monuments. In addition, we observe interesting facts in randomly found materials. The renovated halls of the museum «Museum of Fishing» at the Aral Regional Museum of History and Local Lore are represented by the works of scientists who have explored the sea. An analogy of valuable data on ceramic vessels and bronze cauldrons, accidentally discovered in the Aral Sea region in the settlements of Zhalgыз-agym and Tokabay, will be considered. Based on the materials of the Bronze Age and the Early Iron Age, collected in the museum's funds, one can obtain data on the history of the settlement of ancient peoples on the coast of the Aral Sea.

Keywords: Aral region, Local history, Museum, Archeology, Ethnography.